

ТЕМА 2 Економічні кризи

1. Економічні кризи: сутність, причини появи.
2. Цикли та економічні кризи.
3. Види економічних криз.

1. Економічні кризи: сутність, причини появи

На макрорівні великих економічних систем кризи виникають найчастіше через розриви між виробництвом і споживанням товарів. У докапіталістичних способах виробництва існувало недовироблення матеріальних благ. При капіталізмі вперше виникло надвиробництво.

Перша економічна криза відбулася в Англії в 1825 р., де на той час капіталізм став пануючим ладом. Наступна криза в 1836 р. охопила вже Великобританію і США. Криза 1847 р. торкнулася майже всіх країн Європи. Першу світову кризу відносять до 1857 р. Це була найглибша криза з початку капіталістичного розвитку. Світові економічні кризи відбувалися в 1900-1903 рр., 1907 р., 1920 р., але усі вони не йшли ні в яке порівняння зі світовою кризою 1929-1933 рр. Вона продовжувалася понад чотири роки та охопила увесь капіталістичний світ і всі сфери економіки. Тільки в США розорилося 109 тис. фірм. Після цієї кризи депресія була затяжною. Після деякого пожвавлення наступила нова криза, характерна тим, що їй не передувала фаза підйому. Нова криза хоча і була слабшою за попередню, але протікала дуже гостро. Загальний обсяг промислового виробництва в капіталістичному світі скоротився на 11%, а в США — на 21%, випуск автомобілів зменшився на 40%. Розвиток і загострення цієї кризи були перервані другою світовою війною 1939-1945 рр.

Після другої світової війни в 1948-1949 р. вибухнула локальна економічна криза, що охопила США і Канаду. У США обсяг промислової продукції тоді упав на 18,2%, а в Канаді - на 12%, а загальний обсяг промислового виробництва розвинутих капіталістичних країн скоротився на 6%.

Чергові економічні кризи в капіталістичних країнах відбувалися в 1953-1954 і 1957-1958 рр. Але найглибшою була економічна криза 1973-1975 рр. Вона охопила усі капіталістичні країни і відрізнялася високим рівнем інфляції. Характерною рисою цієї кризи було переплетення її з глибокими структурними кризами, що вразили найважливіші сфери виробництва - енергетику, сировинні галузі, включаючи і сільське господарство, а також валютну систему.

Дуже суперечливі точки зору на причини економічних криз.

Економічною наукою до даного часу розроблений цілий ряд різних теорій, що пояснюють причини економічних циклів і криз. Відзначають наступні:

- грошову теорію, що пояснює цикл експансією (стиском) банківського кредиту (Хоутрі й ін.);
- теорію нововведень, що пояснює цикл використанням у виробництві важливих нововведень (Шумпетер, Хансен);
- психологічну теорію, що трактує цикл як наслідок хвиль песимістичного і оптимістичного настрою, що охоплюють населення (Пігу, Беджгот й ін.);
- теорію недоспоживання, що вбачає причину циклу в занадто великій частці доходу, що йде багатим і ошадливим людям, у порівнянні з тим, що може бути інвестоване (Гобсон, Фостер, Кетчінгс й ін.);
- теорію надмірного інвестування, прихильники якої думають, що причиною рецесії є, швидше, надмірне, ніж недостатнє, інвестування (Хайєк, Мізес й ін.);

- теорію сонячних плям - погоди - врожаю (Джевонс, Мур).

2. Цикли та економічні кризи

При оцінці поглядів на циклічність і її причини слід зазначити, що вони видозмінювалися в часі разом зі зміною самої соціально-економічної дійсності. З урахуванням цього заслуговує на увагу точка зору ряду економістів, що виділяють **три етапи** в зміні поглядів на економічні цикли.

Перший етап охоплює період з початку XVIII ст. до середини 30-х років XX ст. У цей період переважали судження про те, що економічні кризи або взагалі неможливі при капіталізмі (Дж.С. Мілль, Ж.-Б. Сей, Д. Рікардо), або вони носять лише випадковий характер і що система вільної конкуренції здатна самостійно їх переборювати (Ж.-Ш. Сісмонді, Р. Родбертус).

Другий етап охоплює період із середини 30-х до середини 60-х років XX ст. Виділення цього періоду пов'язане з працями Дж. М. Кейнса і насамперед з його висновком про те, що економічні кризи (точніше депресія, застій) неминучі в умовах класичного капіталізму і випливають із природи властивого йому ринку. Кейнс одним з перших серед західних економістів прямо заявив про те, що капіталістичний ринок містить у собі різні прояви монополізму і поєднується з державним регулюванням, від чого ціни і заробітна плата є негнучкими. Як принципово необхідний засіб згладжування проблем кризи і безробіття Кейнс висунув ідею забезпечення державного втручання в економіку з метою стимулювання ефективного сукупного попиту.

Третім етапом у дослідженні причин економічних циклів є період із середини 60-х років дотепер. У цей період, по-перше, стала приділятися особлива увага розмежуванню екзогенних (внутрішніх) і ендогенних (зовнішніх) причин циклічності ринкової економіки, причому саме ендогенним факторам стала приділятися переважна увага.

Дослідження природи циклічності відтворення в умовах державного регулювання економіки породили ряд нових поглядів і концепцій з даної проблеми. Серед них концепції "**рівноважного ділового циклу**" і "**політичного ділового циклу**". Перша відбиває розвиток ідей монетаризму. Відповідно до цієї концепції держава поряд з багатьма властивими їй функціями відіграє роль своєрідного генератора грошових "шоків", що виводять господарську систему зі стану рівноваги й у такий спосіб підтримують циклічні коливання в суспільному відтворенні.

Друга концепція ("політичного ділового циклу") базується на тому, що залежність між рівнем безробіття і рівнем інфляції визначається кривою Філіпса, тобто існує зворотна залежність між даними величинами: чим менше безробіття, тим швидше ростуть ціни. Її прихильники думають, що економічне становище усередині країни істотно впливає на популярність правлячої партії. У якості головних економічних важелів, на які реагує населення, виділяються темпи інфляції і норма безробіття: чим нижчі їхні рівні, тим за інших рівних умов більше голосів буде подано на майбутніх виборах за правлячу партію чи президента.

З метою забезпечення перемоги уряд вживає заходів для підтримки такого поєднання рівнів інфляції і безробіття, що уявляється найбільш прийнятним виборцям. Тому адміністрація після приходу до влади намагається знизити темпи росту цін шляхом штучного провокування кризових явищ, а ближче до кінця свого правління влада починає вирішувати протилежне завдання - піднімає рівень зайнятості. Останній викликає зростання цін, але розрахунок робиться на те, що до виборів рівень зайнятості підніметься, а інфляція не встигне набрати повної сили і партія влади може забезпечити собі перемогу на чергових виборах.

Фази циклу і їх прояв

Класичний цикл суспільного відтворення складається з чотирьох фаз.

Перша фаза - криза (спад). Відбувається скорочення обсягу виробництва і ділової активності, падіння цін, затоварення, росте безробіття і різко збільшується кількість банкрутств. При цьому слід зазначити, що існують розходження в ступені негативного впливу економічних криз на окремі галузі. У галузях, що поставляють предмети повсякденного попиту, виробництво скорочується в порівняно менших масштабах. У той же час при несприятливій економічній ситуації споживачі можуть ледве чи не цілком припинити закупівлі устаткування чи побутової техніки в чеканні кращих часів. Відповідно падіння виробництва в металургії, важкому машинобудуванні, галузях, що зайняті виробництвом холодильників, автомобілів і т.п., буває, як правило, більшим, ніж у легкій і харчовій промисловості. Маються розходження в реакції на кризу монополій і немонополізованих секторів економіки. Якщо у високомонополізованих галузях у період кризи ціни майже не знижуються при різкому скороченні обсягів виробництва, то в галузях з низькою концентрацією капіталу відбувається значне падіння цін при відносно невеликому зниженні обсягів випуску продукції. Інакше кажучи, монополії, спираючись на свою економічну владу, з набагато меншими втратами можуть пережити кризу.

Друга фаза - депресія (стагнація). Вона являє собою фазу (більш-менш тривалу - від півроку до трьох років) пристосування господарського життя до нових умов і потреб, тобто фазу знаходження нової рівноваги. Для неї характерна непевність, безладні дії. Довіра підприємця до кон'юнктури відновлюється важко, він оглядається, не ризикуючи вкладати значні кошти в бізнес, хоча ціни й умови господарювання стабілізуються. Ця фаза характеризується в багатьох випадках падінням норми відсотка.

Третя - пожвавлення. Це фаза відновлення. Починаються капіталовкладення, зростають ціни, виробництво, зайнятість, процентні ставки. Пожвавлення охоплює, насамперед, галузі, що поставляють засоби виробництва. Заохочувані успіхом інших, створюються нові підприємства. Інакше кажучи, пожвавлення завершується досягненням передкризового рівня за макроекономічними показниками. Потім починається новий, більш високий, ніж колись, підйом.

Четверта - підйом (бум). Це фаза, при якій прискорення економічного розвитку виявляється в серії нововведень, виникненні маси нових товарів і нових підприємств, у стрімкому зростанні капіталовкладень, курсів акцій і інших цінних паперів, процентних ставок, цін і заробітної плати. І в цей же час наростає напруженість банківських балансів, збільшуються товарні запаси. Підйом, що виводить економіку на новий рівень в поступальному розвитку, підготовляє базу для нової періодичної кризи.

Первісним "поштовхом" (причиною) нової періодичної кризи є скорочення сукупного попиту, і знову починається спад виробництва, падіння зайнятості, зменшення доходів, скорочення витрат і попиту. **Що ж стосується факторів, що викликають первісне скорочення сукупного попиту, то вони можуть бути самими різними:**

- заміна зношеного устаткування (зменшуються колишні закупівлі сировини, матеріалів, запчастин);
- падіння попиту на окремі види продукції;
- ріст податків і кредитних відсотків;
- порушення закону грошового обігу;
- війни;
- різні політичні події;
- непередбачені ситуації і т.д.

Усе це може зламати сформовану ринкову рівновагу і дати поштовх черговій економічній кризі. З урахуванням різноманіття причин (збудників) циклічного відтворення і частих порушень традиційних фаз ученими різних напрямків пропонуються наступні **різновиди циклів**:

- **цикли Кондратьєва** чи довгохвильові цикли тривалістю 40-60 років: їх головною рушійною силою є радикальні зміни в технологічній базі суспільного виробництва, його структурна перебудова;

- **цикли Коваля**. Їхня тривалість обмежується приблизно 20 роками, а рушійними силами є зрушення у відтворювальній структурі виробництва (часто ці цикли називають відтворювальними чи будівельними);

- **цикли Жюгляра** періодичністю 8-10 років, що є підсумком взаємодії різноманітних грошово-кредитних факторів;

- **цикли Кітчіпа** тривалістю 3-5 років породжуються динамікою відносної величини запасів товарно-матеріальних цінностей на підприємствах;

- **приватні господарські цикли**, що охоплюють період від одного до 12 років та існують у зв'язку з коливаннями інвестиційної активності.

3. Види економічних криз

Кризи бувають **регулярні (циклічні) чи періодичні**, котрі повторюються з визначеною закономірністю, і **нерегулярні**.

Регулярні кризи надвиробництва дають початок новому циклу, у ході якого економіка послідовно проходить чотири фази, і підготовляє базу для наступної кризи. Вони характеризуються тим, що охоплюють усі сфери економіки, досягаючи великої глибини і тривалості.

До нерегулярних економічних криз відносять:

- проміжні;
- часткові;
- галузеві;
- структурні.

Проміжна криза не дає початку новому циклу, а перериває на визначений час плин фази чи підйому пошвавлення. Він менш глибокий і менш тривалий у порівнянні з періодичним і, як правило, носить локальний характер. Подібні кризи мали місце в капіталістичних країнах у 1924 і 1927 рр. А в 1953—1954 і 1960—1961 рр. такі кризи охопили тільки США і Канаду.

Часткова криза відрізняється від проміжної тим, що вона охоплює не всю економіку, а яку-небудь сферу суспільного відтворення. Характерним прикладом є банківська криза в Німеччині 1932 р.

Галузева криза охоплює одну з галузей народного господарства. Приводом для цього можуть послужити різноманітні причини. У їхньому числі: диспропорції в розвитку галузі, структурна перебудова, надвиробництво. Такі кризи бувають національними і міжнародними. До останньої відноситься криза світового судноплавства в 1958-1-962 рр. і криза в текстильній промисловості у 1977 р.

Структурна криза є порушенням закону пропорційного розвитку суспільного виробництва. Це виявляється в серйозних диспропорціях між галузями, з одного боку, і випуском найважливіших видів продукції в натуральному вираженні, необхідних для збалансованого розвитку, з іншої. У 70-і роки економіку Заходу паралізували енергетична, сировинна і продовольча кризи.